

Sessió del dia 5 de novembre de 1934

PRESIDENCIA DEL DR. PI SUÑER

CONTRIBUCIÓ A LA HISTORIA DE LA FARMACIA
CATALANA

La doctrina Farmacèutica Catalana

pel Dr. ANTONI NOVELLAS I ROIG

Precisament en la present època de renaixement de les activitats integrals del nostre país, constantment es parla, dintre els diversos estaments, d'aquelles activitats pretèrites en les quals els nostres avantpassats sobresortiren, i dintre cada un dels dits estaments no manquen erudits que exhumen el passat i posen de manifest les gestes i fets cabdals dels homes representatius, per honorar llur memòria, i lliçó dels presents i dels que han de venir. Es així com els nostres metges han enlairat l'obra d'Arnau de Vilanova, Crexques, Sebunde, Servet, Pere Virgili, Joan de Masdevall, Gimbernat, Salvà i Campillo, Piguillem i tants d'altres. L'espai de temps que corre entre el venerable Ramon Llull (segle XIV) i l'època daurada de la moderna medicina catalana (segle XVIII), que culmina amb el més universal dels nostres metges moderns, el Dr. Salvà i Campillo, és llarg i moltes coses passaren que ara escapen a l'investigador. Potser en voler reviure amb visió de conjunt aquestes èpoques passades, cometem errors i omissions lamentables. Mes l'estament mèdic català ha posseït historiadors formidables amb els doctors Josep Maria Roca i Lluís Comenge, i aquests noms són ja una garantia tranquil·litzadora per a la ponderació i exactitud de la Història de la Medicina catalana.

No és així amb la Farmàcia catalana. S'ha escrit poc sobre ella, i encara ho han fet escriptors en general aliens al nostre país, mirant els fets amb un excés de subjectivitat que ha restat exactitud i visió d'època i de lloc, desnaturalitzant aquests i deformant lamentablement els homes i les coses.

Seria bon xic grotesc que ara, nosaltres, en unes dotzenes de pàgines, volguéssim tan sols dissenyar aquesta història de set-cents anys, i precisament seran aquells en què la dita farmàcia-entitat social colectiva adquireix un cert indiscutible caire transcendental. Es en aquest moments

què es palesa l'existència d'una doctrina farmacèutica catalana. Nosaltres intentarem de fer-los remarcar.

Heim agrupat aquests moments (que duraren segles) en les èpoques següents :

Primera època o pre-renaixentista.—L'Escola d'Arnau de Vilanova i galenisme hispano-alarb. 1300 a 1492.

Segona època o renaixement.—Des de l'aparició de les «Concòrdies» a l'aparició del «Decret de Nova Planta». 1492 a 1716.

Tercera època. Protomedicat.—Desenrotllament del científisme, fundació de les Acadèmies i aparició de la Química pneumàtica. 1716 a 1790.

Quarta època.—Carbonell, les càtedres de la «Real Junta de Comercio» i creació de la Facultat de Farmàcia. 1795 a 1814.

Cinquena època o contemporània.—Segles XIX i XX i la Farmàcia industrialitzada.

Tal és el pla del nostre treball, encaminat i dedicat, més que als savis, que bé coneixen tot el que anem a dir, als joves i flamants llicenciats i als estudiants, per esperonar llurs activitats i descórrer en part el vel del passat a casa nostra, d'aquella nobilíssima professió, elevada a Facultat per mèrits propis i el paper social de la qual fou tan eminent i desinteressat. Volem esperonar els novells i futurs farmacèutics en un noble desig de superació, a fi que, si és possible, heretin els prestígis dels desapareguts barons creadors de la nostra Farmàcia, i ells — els joves d'avui — que seran els vells de demà, transformin llur nobilíssima carrera fent-la eficaç instrument d'alta cooperació i col·laboració de les altres carreres sanitàries. I que recordin que per difícil que sigui llur tasca, no ho és pas tant com la que portà a terme, en moments crítics, el nostre alt i admirat doctor Carbonell i Bravo!

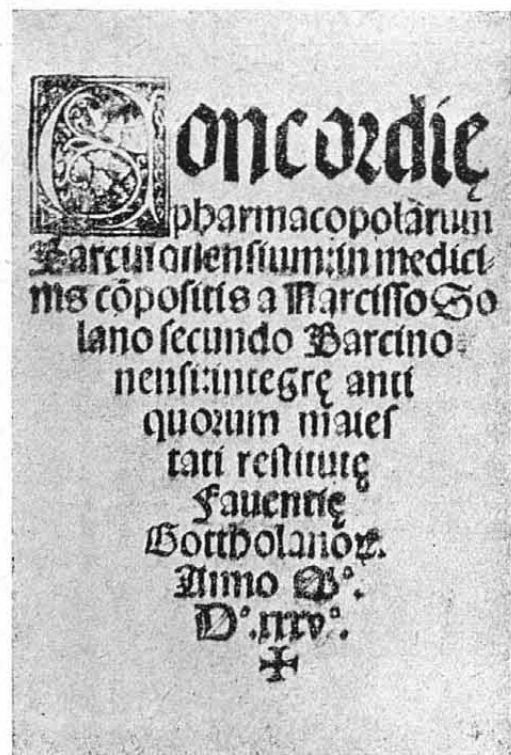
Primera època o pre-renaixentista.—L'Escola d'Arnau de Vilanova i galenisme hispano-alarb (1300 a 1492).

Són considerades grans figures representatives d'aquest temps, en l'art de la Medicina, Alquímia i Farmàcia, les dels grans Ramon Llull i Arnau de Vilanova, i sobre el darrer han dit coses peregrines els doctors J. Goyanes (3), Comenge (1) i el francès Marc Haven (2), aquest últim entestat a fer reparèixer Mestre Arnau com a francès i no com a català, malgrat que ell mateix ho confessa esmentant els versos llemosins del manuscrit de Carpentràs (segle XV), que diuen :

(1) LLUÍS COMENGE. — "Historia de la Farmacia Catalana en el siglo XIV", 1896. (Restaurador Farmacèutic).

(2) DR. MARC HAVEN. — "La vie et les oeuvres de Maître Arnaud de Villeneuve", Paris 1896. - Chamuel.

(3) J. GOYANES. — Tres escritores médicos insignes del reino catalano-aragonés.

Portada de la «Concordia». — Sigle XVI.

Portada de la «Concordia de la de Benet Mateo». —
Sigle XVI.

El Doctor F. CARBONELL I BRAVO

Copia del bust existent en el Col·legi local de Farmacèutics
de Barcelona.

(Clixé Novellas

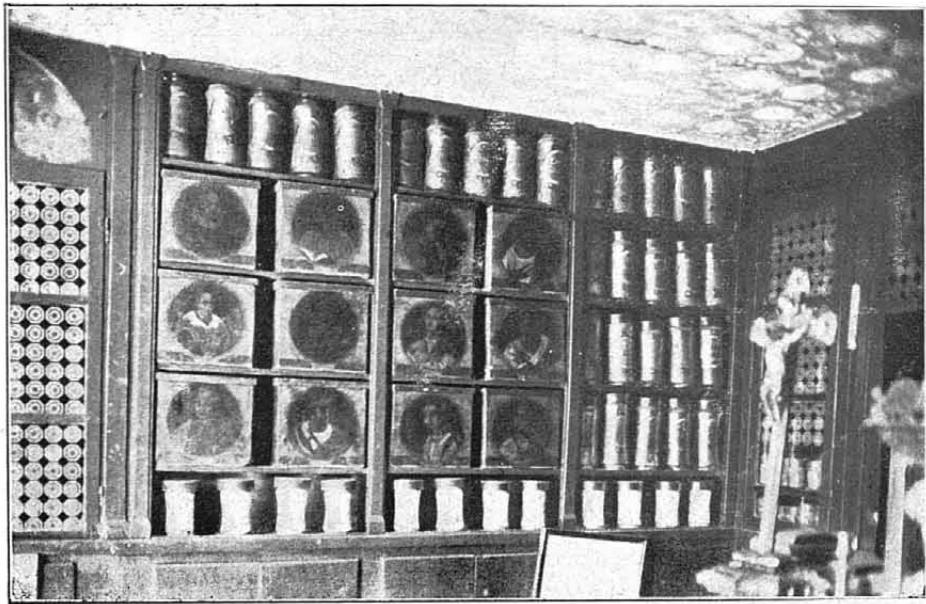
La farmàcia de la Cartoixa de Valldemosa (Mallorca).

La farmàcia Pradell del carrer Mes Baix de St. Pere tal com era a principis del segle XX.

La farmàcia de Llívia, (cantó dret). — Sigle XVI.

La farmàcia de Llívia, (cantó esquerra). — Sigle XVI.

«Sapias...
 Que yeu, Arnaut de Villanova,
 Doctor en leis et en decrets
 Et en la siensa de Strolonna
 Et en l'art de medicina
 Et en la santa Theologia
 Enquaras mais en las VII arts,
 Maistre per tots fuy apelats
 De Quataluenha nadiu fuy...»

Tothom, en general, admet que Llull i Mestre Arnau foren apotecaris, alquimistes, astròlegs i cabalistes tot d'una peça. L'època així ho demanava i després d'ells ja apareix més clara la diferenciació o desdoblament entre el metge i l'*especier* o *especiaire*, o *apotecaris*, tal com comença a dir-se a fins del segle XIV. Del venerable Llull s'ha dit que fou qui inventà l'esperit de vi, l'àcid nítric i altres cossos. Jo no ho crec per la senzilla raó que en aquella època tot això ja era conegut i utilitzat. Més aviat opino ésser cert que Arnau de Vilanova fos el primer autor que s'ocupà seriosament de les maceracions enòliques i espirituoses de plantes, com apareix clar en diversos llibres d'ell que s'aparten força dels camins establerts per l'escola hispano-aràbiga en els seus *grabbadins* o *receptaris*. És fora de dubte que la veritable escola de farmàcia catalana s'inicià i desenrotllà en el segle XIV, amb els dos savis esmentats. Estat feble i escassament original si es vol, però a la fi estat de cultura d'un poble mixt i progressiu, ple d'intercanvi moral i material amb genovesos, pisans, venecians i berberiscos i jueus; que en el que a ciències mèdiques es refereix formà una escola hispano-aràbiga amb entroncaments salernitans i poderosa influència de les institucions culturals provençals (escoles de Narbona, Lunel, Montpeller). És provat en Llull i Arnau un neo-kabbalisme cristià i poderosa influència, per tant, de pràctiques astrològiques. I pel que es refereix al venerable Beat Ramon, crec que el més prudent fóra posar en tela de judici les seves actuacions farmacològiques i alquímiques, «in extenso», segons es desprèn de les investigacions de biògrafs llullistes eminents (un dels millors el P. Antonio Raymundo Pascual, en «Vida del Beato Raymundo Lulio», on dóna la llista completa de les obres del gran polígraf).

Clarament és provat que Arnau de Vilanova escriví un tractat «De vinis», on dóna regles «sive confectione vinorum», el primer potser sobre la matèria. En el llibre «De venenis», que és un veritable tractat de toxicologia, parla de la simptomatologia de les intoxicacions i dóna un repertori d'antídots basat en les obres de Plini, Dioscorides i els alarbs. «De arte cognoscendi venena», és un altre opuscle seu sobre el propi tema.

Arnau conegué i practicà l'astrologia, i era aleshores aquesta ciència prou utilitzada a Catalunya, on fou escrita una obra famosa dita «Tractat d'Astrologia o scientia de les esteles», per mestres Pere Gilbert i Dalmau Planas, amb col·laboració del jueu Jacob Corsuno, per ordre del rei Pere III (segle XV).

Mestre Arnau, personatge complex i polifacètic, fou, com així ens ho

demostren els versos de Carpentràs, un polític, un teòleg i sovint inquiet personatge, que portà el seu *trop de zèle* a esdevenir profeta, cosa que li valgué l'enemistat de la cort pontifícia, i arribà a ésser empresonat; degué la seva llibertat a l'amistat que tenia amb el Papa Bonifaci VIII, que en-sems era el seu client. Amb una major dignitat i ciència ens recorda Arnau, al més tard cèlebre deixeble de l'abat benedictí Trithemi, que fou Henry Cornelis Agrippa. Però, repetim, Arnau el sobrepassà en ciència i en consciència, i si potser sovint s'equivocà, mai la seva noble actuació trascendí a xafardeig ni difamació.

D'aquesta època apareixen testimonis indubtables, ja en escriptures públiques, o bé en el famós «Receptari de Manresa», que és un manuscrit de la dita època, que es conserva a l'Arxiu Municipal de Manresa, integrat per fórmules de famosos mestres del segle XIV, entre les quals, a part d'unes medicines que serviren per a la darrera malaltia del Comte d'Urgell, tan discutida, poden trobar-s'hi notícies fidedignes i de primera mà sobre la terapèutica i art de receptar en aquell temps. (Comenge. «La Medicina en Catalunya».)

Amb l'aparició dels professionals de la farmàcia coincideixen les primeres ordenacions o lleis reguladores de l'ofici. Alfons III d'Aragó (mort de la pesta el 1291) ja estableix que cap *especier* no pugui exigir el valor de les medicines passat un any del dia que les despatxà, i les receptes han d'ésser signades pel metge.

Pere IV, el Cerimoniós, promulgà una llei a Perpinyà el 1351, establint la creació de 3 prohoms en junta d'examen de drogues. El 1370, una altra sobre la venda de realgar i altres metzines; el 1369, una altra sobre la reglamentació de pesos; i finalment, una el 1433, feta per Alfons el Magnànim, en la qual es crea una Junta d'un metge *phisic*, un mercader de drogues i dos *speciers* per a examen de simples, preparats i ordenació d'oficines i farmàcies, amb el nom o rúbrica de «Ordinacions fetes sobre speciers y apotecarys». Tot aquest cos jurídic gravita sobre el fet de reconèixer una responsabilitat professional considerable a l'*especier* i reconeix el perill que despatxi i elabori medicines tot altre que no sigui un especialista examinat o amb cartes patents expedides per un rudiment del que fou més endavant el Protomedicat.

La carrera o art del farmacèutic, quedava de fet creada a finals del segle XV, coincidint amb la invenció de la impremta i el descobriment dels països de les espècies i d'Amèrica, esdeveniments teatrals que capgiraren la marxa de la humanitat, i marcaren nou rumb a totes les activitats conegudes. En aquells remots temps en què abans que *apotecarys*, s'anomenaven *especiers*, aquells nostres avantpassats; i és de notar que, com era ús i costum en tots els gremis de Barcelona, s'acoblaben en un carrer determinat de la ciutat, que fou per a ells el que després s'anomenà de la Llibreteria, i ho feren en aquell carrer per estar més a prop de l'antiquíssim temple de Sant Miquel, al voltant del qual se situaven en certes diades de l'any els que hi venien tota mena de plantes i herbes medicinals. Progressant els temps, s'escamparen els apotecaris per tota la ciutat, però conservaren el costum els honorables Còsols del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, d'exposar al públic els ingredients i drogues per a confeccionar la *Triaga d'Andrómac*,

cada cop que era menester, en l'atri del dit temple de Sant Miquel, a fi que els honorables Consellers i els ciutadans poguessin convèncer-se de la bondat de la quasi divina confecció.

Segona època o renaixement.—Des de l'aparició de les «Concòrdies» a la promulgació del «Decret de Nova Planta», 1492 a 1716.

Amb la invenció de la impremta començaren a divulgar-se edicions dels *grabbadins* o formularis ideats segons els canons de Messué, o regles d'art farmacèutic adequat al mètode mèdic de Galèn, modificat pels alarbs. Un dels primers d'aparèixer fou la famosa «Examen apothecariorum», o farmacopea de Pere Benedicto Mateo, farmacèutic del Col·legi de Barcelona, de la qual entitat més endavant parlarem; datada el 12 d'octubre del 1497, i editada més endavant pel seu fill; i seguida el 1535 per la «Concordia pharmacopolarum barcinonensium», de la qual es coneixen dues edicions, la del dit 1535, escrita per Narcís Solano i impresa per Pere de Montpezat; altrament, anomenada «La Concòrdia gòtica», pels tipus d'impremta emprats en ella; i la del 1587, signada pels cònsols del Col·legi, En Bernard Domènec i En Joan Benedicto Pau (1).

Només pot considerarse coetània de la «Concòrdia», la «Concordia aromatiarorum» o «Pharmacopea cesar-augustana», publicada a Saragossa el 1553, per Miquel Sagann i Bernardino Aznàrez. Això, pel que fa referència a Espanya, que per altres països ja ens prenen la davantera a penes divulgada la impremta i aparegut el gran Paracels, que fou el geni creador de la veritable farmàcia espagírica i química, quasi ignorada a casa nostra fins a l'època de Fèlix Palacios.

Hem parlat del vell Col·legi d'Apotecaris de Barcelona i ens cal tornar-hi, puix que, segons investigacions fetes pel Dr. Josep M.ª Vallès i Ribó, resulta que és la corporació professional farmacèutica més antiga del món, i les seves primeres actuacions oficials daten de les Ordenacions del 27 de novembre del 1433, del 3 de novembre del 1445, i del 3 de novembre del 1459.

D'aquestes peces se'n dedueix que l'honorable Consell de Cent, nomenava cada any dos cònsols, jurats, que tenien cura de presidir tot el referent a l'organització farmacèutica barcelonina, preparació de la Triaga, ordre d'establiment i dispensació, etc., i cada any es reunien al Monestir de les Penèdides, el primer diumenge després de la festa de Tots Sants, el dit capítol o Col·legi, presidit pels cònsols. Té, doncs, el nostre Col·legi, cinc-cents anys d'existència demostrada.

Les dues edicions de la nostra «Concòrdia» són llibres representatius de l'estat de la cultura mèdico-farmacèutica de l'època. Inclouen les fórmules de Messué i es troba un índex de materials farmacèutics que té un enorme valor documental. Les fórmules de la «Triaga d'Andròmac el vell»,

(1) Vegi's els treballs de FRANCESC GELPÍ, Col·legi de F. de Barcelona, 10 Febrer 1892; N. DURAN DESUMVILA, sobre dita *Concòrdia*, 1903; i JOSEP VALLÈS I RIBÓ, «Breve reseña histórica del Colegio de F. de Barcelona, 1906.

són, aquesta copiada del Llibre I dels Antídots de Galèn; i la «composició Hedychroi Magmatis», del mateix autor; les més completes en llur gènere, i contenen acotacions d'indubtable bona pràctica. Altres documents preciosos de la farmàcia hispano-aràbiga tenen cabuda en aquests llibres, i l'edició del 1587 és la més acurada i perfecta.

No obstant, aquests llibres, que venien a ésser com el més nou en un país encara dominat per influències racials inextingibles, era corrent a Catalunya, entre la classe mèdica mitjana, la influència de l'Escola de Salerno, representada en el sector mèdic per les obres de mestre Arnau de Vilanova, bon xic empapades d'ella («Règimen Sanitari salernitàni ex Arnaldi Vilanovensis-incunabile»); i en la part farmacèutica per la famosa obra de Nicolàs Prepòsit «Antidotarium seu isagogica introductio in artem apothecariatus». Per altra part, metges alarbs i jueus de les Corts de Martí l'Humà, d'Alfons el Magnànim i de Joan II, representaven l'escola oriental rublerta de les idees neoplàtoniques, d'astrologia i de kabala.

No obstant, aquesta fou l'escola catalana de farmàcia dels segles xv i xvi. Amb prou feines aconseguí reeixir de les cendres de la vellúria, quan ja altres països més alliberats espiritualment florien sota les llums de Pic de la Mirandola, Johan Trithemi, Henry Cornelis Agrippa, Paracels, Oswald Crollius i tots els llumenars de l'escola espagírica, capdavantera de la moderna química de les radiacions, dels ions i dels alcaloides!

Encara que el gran Servet era metge i, més que català, aragonès (de Vilanova de Sixena), nosaltres creiem que cal parlar d'ell com a gran figura representativa i universal del Renaixement, potser l'única que en ciències pures pot comptar el nostre país en tal època. Contemporani de Paracels, deixeble i ajudant de Vesali, a ell es deu la noció clara de la circulació de la sang, cents anys abans que Harvey; i a ell, que fou home d'una cultura universal immensa, devem un tractat de terapèutica denominat «De Syruporum universa ratio», on sota el nom de «syrupi» designa les decocions, tisanes, xarops i altres preparats farmacèutics fluids. No tingué aquest llibre famós, aleshores, gran influència entre els nostres pobres apotecaris de l'època, prou ocupats a vendre Triaga i a comptar sous i diners darrera els seus taulells, per a preocupar-se de les coses transcendents que a l'altra banda del Pireneu estaven succeint i que engendraven una humanitat nova. De no morir a mans del rei Calví, el gran Servet hauria figurat dignament al costat dels seus coetanis Crollius, Beguin, Du Chesne i Planis Campy, car era home versat en ciència pura i tradicional, hermètica i cabalística i astrològica. («Apologètica disceptatio pro Astrologia».)

No compta la Farmàcia Catalana del Renaixement amb cap més altra gran figura. Només ens cal esmentar el català de França Pere Joan Fabrè, autor del «Palladium spagyricum», obra d'alquímia remarcable, impresa a Toïosa el 1624.

Paral·lelament, en l'època que ens ocupa (1500 a 1680), mentre a casa nostra portava la Farmàcia una vida esllanguida i precària, en els països més progressius: Suïssa, Alemanya, Dinamarca, Holanda, Àustria i Anglaterra, apareixia una estranya floració d'intel·lectes escollits entre els millors, els quals, aixoplugats en una germandat iniciàtica, abscondida i tan-

cada, procuraven deixar sentir llur influència espiritual envers els reis i magnats, preparant l'esdeveniment d'una aurora de progrés efectiu per a la humanitat. Entre aquests germans Rosa Creu (R. + C.), els farmacèutics i metges eren en majoria (1), i a Catalunya i a la resta d'Espanya, atemorits els adeptes pels resplendors dels autes de fe dels Austries, eren solament comptats, i encara aquests, tard o d'hora, morien víctimes dels *corchetes* de la «Santa Hermandad», els quals els deien els «iluminados». Així, no és pas cosa rara de no trobar per ací rastre d'aquest moviment que a l'estranger donà homes tan aclarits com F. Bacon de Verulam, Robert Fludd, Hobbes, Locke, Spinoza, Leibnitz, Van Helmont i Robert Boile. Un il·lustre jesuïta, el P. Kircher, catedràtic de Wurtzbourg, fou, malgrat tot, un dels més secrets afiliats de l'Orde.

Ho repetim: ací, malgrat les nostres investigacions, no hem pogut trobar rastre d'aquesta evolució social i religiosa.

Passaren dos-cents anys de sopor tristíssim per a Catalunya. Enferregades les ciències sota l'amenaça dogmàtica del Tribunal de la Inquisició, anorreat el comerç per la prohibició de la navegació d'altura cap a les Amèriques i Moluques, només restava als catalans el trist recurs de llurs lluites intestines, les correrries dels pirates berberiscos, les visites de les armades de les galeres del Rei i la guerra de Successió del 1640. No existia de fet cap escola científica catalana.

Un reviscolament sembla verificar-se cap a fins del segle xvii, quan la misèria i el rebaixament morals eren cosa corrent a casa nostra. Apareix a Barcelona la farmacopea d'Alòs, titulada «Joanne Alòs, Pharmacopea cathalana sive antidotarium barcinonense restitutum et reformatum, Medicis, medicina studiosis, Chirurges & Pharmacopolis perquam utile & necessarium Cura et opera Dn. Joanne Alòs Cathalonia Protomedici. Barcinona, 1686. Typ. Antonii Ferrer». Fol. 96 + 256 pàgs., 8 d'índex. 130 + 230 (1).

Aquesta obra no pot, malauradament, considerar-se com a una creació, sinó més bé com a reimpressió de les «Concòrdies» ja exhaurides. Segueix els canons de Messué en ple segle xvii, quan ja els grans Van Helmont, Kunckel, Boile, Sthal, Boerhahave, Füller, Etmüller, Hoffmann, Hartmann, pressentien la ciència moderna, quan era creat l'*animisme*, l'escola dels «archeos», la teoria del *flogisto* i alborejaven les meravelles de Lavoisier, Scheele i Priestley.

Quan Kunckel i Brandt descobrien el fòsfor, encara ens parlava Alòs dels anacronismes de l'escola hispano-aràbiga.

Dintre el criteri estret i ja arcaic en què Alòs exposa la seva «Farmacopea catalana», existeix un altre llibre que aleshores circulà molt per les farmàcies de Catalunya i tot Espanya; i és aquest el «Tyrocinio Pharmacopeo», *methodo médico y clínico con los canones de Messué Damasceno, compuesto por Don Gerónimo de la Fuente Pierola, e impreso en Zaragoza, en 1698*. És una obra molt clara i notable en el seu gènere, amb la cir-

(1) FR. WITTEMANS.—Histoire des Rose Croix. 3.e edition. Paris 1925.

PAUL SEDIR.—Histoire et doctrines des Rose Croix. Paris 1932.

Un exemplar d'aquesta obra existeix en la Biblioteca privada de l'autor.

cumstància de portar una tarifa de preus de remeis simples i confeccionats que ens ilustra força sobre aquest caire de la professió en aquella època i lloc.

Igualment d'aquell temps és l'edició (2.ª?) de la «Oficina medicamentorum eorundem conficiendorum &...», codi farmacèutic valencià, imprès a València el 1698, sota els auspicis dels Prefectes del Col·legi valencià, Josep Beltran i Onofre Salon. Poc més o menys és de la categoria científica de l'anterior, i per cert ben poc conegut dels bibliòfils.

Calgué que un madrileny, home a la moderna, inquiet i arbitrari, ens prediqués la bona nova amb la seva famosa «Palestra clínico-pharmaceutica». I aquest fou el senyor Fèlix Palacios, el traductor del «Curso químico» de Nicolàs Lemery, i l'impulsor a casa nostra de la farmàcia espagrítica i química. Una edició esplèndida de la «Palestra», fou feta a Barcelona, l'any 1716, a la impremta de Rafael Figueró, del carrer de la Bòria; prova, doncs, de l'estima en què era tingut tal llibre.

L'obra de Palacios respira tota ella universalitat i una certa gràcia espiritual encomanada amb la freqüentació d'esperits selectes com els que populaven pel París d'aquell Gran Rei, tan gran, dolent i fatal per als francesos. Pel que he pogut esbrinar, fou un llibre que influencià fortament els apotecaris catalans de principis del segle XVIII. I aquesta influència, amb tot i ésser tanta, no contrabalanejà la que exerciren els grans naturalistes, botànics sobretot, que canalitzaren bona part de les iniciatives dels nostres farmacèutics cap a viaranys exclusivament naturalistes, donant caràcter a l'època dels deixebles de Tournefort i de Linneu, també influenciats pels aires renovadors dels enciclopedistes i d'aquells capdavanters de la química moderna.

Tercera època. Protomedicat.—Desenrotllament del científisme, fundació de les Acadèmies i aparició de la Química pneumàtica (1716 a 1790).

De les velles farmàcies de fins del segle XVII, de totes elles, les de dins la ciutat i les de fora els pobles, en són una rèplica i un record aquelles botigues d'herbolari de certa categoria que nosaltres, els homes nascuts a la fi del segle passat, encara hem conegut. Pintades generalment de blanc, amb motius ornamentals daurats i les estanteries guarnides amb capses de fusta decorada amb pintures allegòriques dels simples guardats en elles, apareixien plenes de garbes d'herbes de les muntanyes pròximes que embaumaven amb les seves sentors els locals humits i penombrosos. Més endavant, la professió d'herbolari va desdoblarse i es despreguè de la d'apotecari, sobretot un cop dictat el Decret de Nova Planta, i un cop la Farmàcia química rudimentària de l'època (1715 a 1760) aparegué com un progrés formidable i s'averگویí de la companyia de les herbetes i les arrels com si fossin uns parents pobres i encombrants. L'herbolari des d'aleshores no se sap si mena una vida de simbiosis o parasitària envers la Farmàcia, i nosaltres, enemics dels equívocs, sempre hem sostingut que era un dels punts a resoldre, aquest de l'existència dels herbolaris, per no presentar-se gens clar ni gens necessari.

No obstant, d'aleshores guarda la Farmàcia catalana l'esplendent record de Jaume Salvador, el gran botànic, i com veurem, el desenrotllament de la fitologia a casa nostra fou paral·lel i simultani amb la resta d'Espanya.

En aquella època — preciosa per a la història i orígens de la nostra cultura present — és impossible desglossar el desenrotllament de les ciències catalanes de les espanyoles. Es l'hora d'esplendor del Col·legi de Cordelles, de la creació de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts i la nostra Acadèmia de Medicina, fundades per l'únic Borbó il·lustrat, el rei Carles III, inspirat pels seus ministres els comtes d'Aranda i de Floridablanca. També és veritat que fou l'època de la formació de la Universitat de Cervera, d'aquella que volia allunyar d'ella «la funesta mania de pensar...». De tot va haver-hi en aquell temps de fermentació espiritual.

Gloriosament els farmacèutics espanyols de l'època, formaren estol, incloent-hi també els catalans.

Siguin els més notables Pedro José Rodríguez, José Asín y Palacios de Ongoz, Jorge Basilio Flores, Antonio Martras, Riqueur, Juan de Minuart y Perets, Cristóbal Vélez, Juan de Loeches, autor del «Tyrocinium Pharmacenticum teórico-practicum», etc.; Pedro Montañana, Pedro Viñaburu, José Ortega, Casimiro Gómez Ortega, Juan del Castillo, Antonio de la Cruz, Joan Domingo i Arnau, català, Hipólito Ruiz, immortal quindleg, el nom del qual és honor de la carrera i d'Espanya; Simón Rojas Clemente, i altres innombrables que, portats per l'influx de l'època i afavorits pels dos Borbons il·lustrats (Ferran VI i Carles III), aixecaren l'edifici esplendorós que culminà amb la creació de la Facultat de Farmàcia a Espanya, fet únic que ens honora, i que inaugurarà venturosament per a nosaltres el segle XIX.

A Catalunya sobretot, Jaume Salvador, l'amic i col·laborador de Tournefort, i Joan de Minuart, ja esmentat, foren els dos apotecaris representatius de la seva època, més donada a l'organització de les ciències naturals naixents que no pas als lirismes de la farmàcia filosòfica i espagírica (1). D'altres n'hi hagué, els noms esclarits dels quals ens ha llegat la història com a barons honrats, conscienciosos i ben instruïts dels cànons del seu art, ja que no com àl·ligues alteroses la mirada fulgurant i olímpica de les quals travessa valls i muntanyes i salta les fronteres. Més aviat que blasmar aquells que modestament es tancaven dintre d'una *aurea mediocritas* intel·lectual i decorosa, hem de deplorar una estretor de mires i una diguem-ne carrincloneria declamàtoria que caracteritza l'època que va des de principis del segle XVII fins al XVIII, quan ja començaven a bufar els vents de fronda de l'enciclopèdia, del domini de la classe mitjana il·lustrada i de la influència cabdal de les primeres Acadèmies sàvies que també, fundades a casa nostra, reberen l'ajut de farmacèutics eminents. Ens referim a l'obra de la fundació a Barcelona de les Escoles creades per la «Real Junta de Comercio», des del 1776, entre els pensionats de la qual trobem Mateu Orfila (1807), de la «Real Conferencia física» i més tard «Real Academia de Ciencias y Artes», fundada el 1765 per Carles III; i entre els seus socis

(1) 2. CHIARLONE i C. MALLAINA.—Historia crítico-literaria de la Farmacia. Madrid 1875. Cap. 3.º, &II. pág. 349.

fundadors apareixen els farmacèutics Francisco Sala, Josep Mollar, Joan Sardeñons. Però, sobretot, a aquella generació, contemporània de la revolució francesa del 1789, es deu la formació de la segona època d'esplendor de la Farmàcia Catalana, i potser més ben dit, de l'única escola de farmàcia, en la més elevada accepció de la frase, que ha existit mai a Catalunya. Els vells apotecaris del 1700, foren els pares dels il·lustres reformadors dels estudis farmacèutics vers el 1800, i com ja hem esmentat i provat amb una llarga i eloqüent llista, foren ells els creadors dels estudis històrico-naturals científics que tan alt arribaren a Espanya, malgrat debatre's en un ambient poc favorable a estímul, puix que aleshores no hi havia biblioteques d'altra mena que les dels convents, i aquests foren més aviat, i com veurem, centres combatius i de competència envers els apotecaris. No existien laboratoris ni museus públics i sols algun ric podia permetre's el luxe de posseir una petita biblioteca i en qualque tenebrosa rebotiga s'hi feien preparacions galèniques i químiques de l'època en ambient més d'alquimista que de veritable farmacèutic, representant autoritzat i examinat d'un utilíssim estament social, sempre mancat de respectes i mai no prou pagat en els sacrificis que per a ell representava la vida a contracorrent a què es veia condemnat.

No és pas parcialitat de clan el que em mou a reivindicar la bona memòria dels meus avantpassats professionals. És solament esperit de justícia, i cal que a això dediquem algunes pàgines potser quelcom pintoresques.

L'estat real de la farmàcia a Catalunya era pitjor que en la resta d'Espanya, degut a la postració del país per les guerres del 1640, 1697, 1705-1714, i les que assolaren les comarques marítimes cap a fins del segle XVIII. La misèria no era una excepció per als pobres apotecaris, condemnats a veure's escarnits per tothom, fins pels propis ordes religiosos, que no sols venien tota classe de remeis, sinó que discutiren públicament amb els cònsols del Col·legi de Farmacèutics sobre llur dret de prioritat per a preparar la *Triaca Magna*, sota el denigrant pretext que el dit Col·legi mancava de cabals per a obtenir les drogues necessàries (1). El cas fou que, durant anys, l'estament farmacèutic barceloní hagué de tolerar el funcionament de la Farmàcia del Convent de Santa Caterina, i d'altres encara, fet que prova la misèria moral i material en què vivien els nostres avantpassats. Guerres, assalts, pestes, fam, totes les calamitats plogueren sobre ells en tal període (1640-1790), i no és pas extraordinari que a l'adveniment dels temps moderns i de llurs homes representatius, l'estament farmacèutic barceloní no es distingís pas per la seva esplendidesa i aires de modernitat.

Velles farmàcies barcelonines de les quals jo encara he aconseguit exemplars curiosos! Aquelles botiguetes sòrdides del carrer de Sant Pere

(1) Vegi's: J. M.ª VALLÉS i RIBÓ. — "Breve reseña histórica del antiguo Colegio de Farmacéuticos de Barcelona". Barcelona 1926. — "*La ciudad de Barcelona por su Síndico asiste... etc., a su Colegio de Boticarios... etc., a la pretensión del Convento de Santa Catalina... etc.* Barcelona 1679".

"*Decisiones a Sacra Romana Rota emanato in gravi controversiæ inter Consules et Collegium Aromatariorum civitatis Barcinonensis et Priorem et Conventum S. Catherinæ eiusdem civitatis et alios.* Romæ 1738. — 20 págs. in folio.

més baix, de la Barra de Ferro, de la Bòria, del carrer de Sant Pau, plenes de pots de traça barroca, de fons blanc i filigrana blava, col·locats en prestatges repintats o que en el seu temps foren blancs i daurats. Els taulells eren sense paravent, de noguera patinada i lluent a còpia del fregadís de dos-cents anys. I entre els rètols recordem «Pulvis ex guttetae», «Craneus humanus», «Axundia equis», «Mirobolanus bellericor», «Semen plantag», «Santal citrin», i altres tan suggestius. I ara tot ha desaparegut, segurament seguint l'èxode vers els museus dels nous rics nord-americans o anglesos.

Una veritable institució netament catalana, fou la de les successions familiars farmacèutics, havent-hi exemples a Catalunya de velles farmàcies vinculades a un nom o llinatge, que s'han transmès per més de vint generacions, arribant a formar una veritable noblesa farmacèutica, cosa altament profitosa per a l'exaltació de l'honor i dignitat professionals. Sense ésser exclusiu dels pobles, aquest fet és en ells més freqüent que a la ciutat. I ens cal esmentar aquí vells noms catalans que posseeixen el valor d'un símbol. Els Bolós, Salvador, Benessat, Minuart, Llobet, Balvey, Portolà, i dotzenes d'altres que no podem continuar.

Dintre el quadre d'època ens cal parlar d'un caire farmacèutic tan nostre, tan propi, que ell sol ha inspirat poetes i artistes i ha constituït un fet social de conseqüències insospitades. Ens referim a les tertúlies de les farmàcies, d'aquelles reunions perennes i ininterrompudes, sols compreses pels que les han viscudes. La tertúlia començava en obrir la farmàcia i acabava de vegades llargues hores després de tancada la casa i aleshores prenia aires de quelcom clandestí i misteriós. Allí tot era debatut, de tot es parlava, de tot es discutia, de *omni re scibili*; es comentava el fet del dia, la malaltia corrent, les misèries a remeiar, les obres a planejar, les facècies de cadascú i sovint la tertúlia era àrbitre dels destins de gent que res no en capien en el restant de la seva vida. L'apotecari i els seus amics i clients establien un senat totpoderós, sovint iniciador de grans obres. La nostra «Acadèmia de Ciències» va néixer a una rebotiga d'apotecaris. I mancada la vida ciutadana d'altres mitjans de relació social, en èpoques ja llunyanes, la rebotiga de les farmàcies fou esbarjo, acadèmia, cafè, teatre, tribuna política i... a vegades, confessionari!

Jo sols diré que després d'un quart de segle d'haver exercit la farmàcia, i en deixar-la per imperatius de la vida, el que més m'afectà fins a fer-me emmalaltir i vessar llàgrimes, fou el mancament d'aquella diària comunió amb els meus amics, metges, clients i estudiosos, trencada ja per un mai més i que amb el canvi d'estructuració social ja quasi esdevenia l'última tertúlia amb què comptà la farmàcia clàssica en la nostra vella Barcelona. De la tertúlia de la meua farmàcia, nasqué la «Institució Catalana d'Història Natural», de gloriosa història científica a Barcelona.

D'aquells temps i estament, poc o quasi res es conserva en bon estat. Restes de velles farmàcies familiars, pots, gerros, vidrieria, receptoris i llibres dispersos és tot el que queda. Recentment encara existia un ric fons farmacèutic a la Farmàcia Balvey, de Cardedeu. Un altre d'important, a la vella Farmàcia de Llúvia, prop de Puigcerdà, situada en el pintoresc poble català enclavat dintre de França. La dita Farmàcia de Llúvia, avui dia

propietat del senyor Antoni Esteva, constitueix un museu farmacèutic dels temps més remots de la farmàcia catalana, i s'hi conserven uns 80 pots, 50 caixes d'herbes, pergamins, receptaris i manuscrits del temps del Rei Martí l'Humà i altres elements justament admirats en les visites que hi han fet, reis, prínceps, polítics, homes de ciència i antiquaris.

L'antiga Farmàcia d'Armengol Ferrer, avui dia d'Aureo Comamala, era una de les meravelles de Puigcerdà, però en morir el senyor Ferrer, fou adquirit el botam pel doctor Folc, catedràtic d'Història de la Farmàcia de Madrid i traslladat al Museu de la dita Facultat.

Les velles farmàcies de Bolós d'Olot, de Genís de Vic, d'Urgell de la mateixa ciutat; la Farmàcia de l'Hospital Provincial de Girona, veritable museu farmacèutic dels segles XVII i XVIII; la bella farmàcia de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona; la del senyor Pedrell, avui del senyor Bernades, situada al carrer de Sant Pere més baix, número 51, fundada el 1561; la vella farmàcia Bennesat, del carrer de Montcada, dita de la Barra de Ferro; són restes d'un passat no gosem dir gloriós, encara que sí respectable i ple del prestigi del pretèrit i pintoresc.

Actualment diversos elements de gran cultura de Barcelona s'han preocupat d'aplegar i articular materials de velles farmàcies catalanes i sota aquest caire és notable el Museu farmacèutic dels doctors Cusí del Masnou, on hi ha elements valuosos de la història mèdico-farmacèutica; i també la Farmàcia típica reconstruïda al Poble Espanyol de Montjuïc sota els auspicis del Col·legi provincial oficial de Farmacèutics de Barcelona.

Un altre caire ple de detalls pintorescos i propis de l'època és la forma com es desenrotllava la vida professional farmacèutica en el segle XVII. Hem parlat del plet dels frares del convent de Santa Caterina amb els apotecaris i cal encara parlar-ne, puix que el dret conculcat dels apotecaris barcelonins esdevé del privilegi que tenien pel Consell Ordinari, instituit el 1559, de l'exclusiva preparació de la *Triaga d'Andròmac*, així com de la *Salvia Imperial* i el *Mitridat*; però, impossibilitats els apotecaris de fer-ho el 1679, per causa de la misèria imperant, els dits frares dominics del Convent de Santa Caterina se n'aprofitaren, i copiat textualment, «els llevaren lo pa de les mans», preparant-los ells amb grans beneficis. Calgué que els apotecaris col·legiats manllevessin mil lliures al Municipi per durant cinc anys, a fi de poder comprar drogues i poder així complir amb l'imperatiu de llurs drets i deures, preparant, *coram populo*, el famós electuari. El plet, no obstant, durà anys, i sembla que foren publicats interessants fullets i llibres, àdhuc en defensa dels drets d'unes i altres parts, dels quals ja hem donat la bibliografia.

Sobre el funcionament de farmàcies i laboratoris de convents i ordes religiosos a Catalunya, molt s'ha discutit i parlat, però no pas des del punt de vista científic. Nosaltres hem pogut esbrinar, per mitjà de la compra de llibres procedents de *duplicata* de coneguts monestirs catalans, que en aquests i durant tot el segle XVIII i bona part del XIX, es conreà la farmàcia i no pas la corrent o galènica, sinó l'alquímica o espàgrica, car entre aquests llibres hi hem trobat: «*Philosophia chemica experimentis confirmata*» de Johan Kunckel. Amsterdam, 1694. «*De cinnabari antimonii*», de

Fred. Hoffmann, Lugduni, 1685. «Secrets et remedes eprouvez de l'Abbé Rousseau», ci-devant Capucin et Medecin de Sa Magesté. París, 1718. D'aquí ve l'ascendent i avantatge dels remeis venuts i elaborats per aquests convents, car aquestes doctrines i procediments secrets, aleshores representaven un progrés enorme per sobre dels pobres remeis galènics hispano-alarbs, de les velles «Concòrdies», i de la Farmacopea d'Alòs, les úniques corrents i conegudes entre els apotecaris i metges de Catalunya, en aquell temps.

Els remeis vegetals obtinguts per la fermentació dels simples amb addició de mel, tal com preconitza l'Abat Rousseau, donaven unes tintures alcohòliques naixents, desembarassades per la dita fermentació, de tot principi immediat inútil i amb tot el bagatge d'alcaloides, glucòsids i altres no alterats i sense sofrir la brutal acció d'alcalis i àcids concentrats. I com que al 1700, com ara, el veritable estat dels principis immediats preexistents en les plantes no era conegut, vegi's com, gràcies al que de bo tenia el mètode espagíric, els que el seguien obtenien resultats molt més positius que els de la vella escola. Ací a Catalunya, era generalment desconeguda l'obra de Paracelsus, Crollius, Van Helmont, Rousseau, Rabel, Etmüller, i fins era perseguida per la Inquisició sota excusa de màgia, sense que fos obstacle perquè els perseguidors estudiessin i practiquessin el que perseguïen, com ho demostren les troballes de llibres que de fet pertanyen a monjos i les innombrables d'espagíria, obres procedents del Col·legi de Cordelles, que, com se sap, era dirigit pels jesuïtes, que era l'element del país en aquella època, de màxima cultura.

Sembla que el plet o disputa entre els cònsols del Col·legi de Farmacèutics de Barcelona i els frares dominics en general i el Convent de Santa Caterina en particular, marca a casa nostra els inicis de la moderna especialitat, molt menys agravaada ací que a París, on els Carmelites de la rue de Vaugirard venien ja per aquella època la cèlebre «Eau des Carmes», i aleshores ja era famós el «Baume du Pere Tranquille», del qual Madame de Sevigné feia gran ús i recomanava a les seves amistats. També foren aleshores famosos els remeis de la Veuve Fouquet. I, malgrat això, a la nostra cauta i prudent ciutat de Barcelona, no podem pas queixar-nos dels estralls que en altres països superiors al nostre en riquesa i cultura, causà en aquelles èpoques de fins del segle XVIII, la febre de xarlatanisme que envaí Europa, magistralment ridiculitzada per la cèlebre òpera de Donizetti «Elisir d'amore» en la persona del «Dottore Dulcamara», aquell venedor d'*orvietan*, i altres filtres preciosos. I, no obstant, quelcom passà per casa nostra en temps del Capità general, Conde de Ricla, car res menys que el cèlebre aventurer sicilià Josep Balsamo, dit «Conde de Cagliostro», sojornà a casa nostra més de sis mesos vers els anys de 1770 a 1771, sense deixar altre rastre que petites trapelleries. És cert que sobre aquesta estada, el doctor Marc Haven («Le Maitre inconnu» Cagliostro) hi passà com per sobre de brases roents. No obstant, era tan difícil sostreure ni una lliura catalana als nostres burgesos, que quasi mai aquests falsos messias no ens buscaren gaire. El que sí podria ésser és que Cagliostro iniciés algun cándid en els misteris de les seves iniciacions egípcies, car sembla fora de dub-

te que d'aleshores data a casa nostra la implantació de les primeres lògies maçoniques.

Ací també es preparaven semiclandestinament en moltes farmàcies de convents, els famosos remeis de Madame la Veuve Fouquet, que gaudiren de gran predicament vers la fi del segle XVII i tot el XVIII (1), algun dels quals, per cert, remarcablement ideat, i el llibre que parla d'aquests remeis constitueix una Farmacopea veritable i no pas de les més endarrerides. Molts remeis de curandero de fins fa poc eixiren del dit llibre i d'un altre famós que aparegué a Catalunya vers la fi del segle XVIII, que no fou altre que «Lo Remediador», o sigui còpia d'alguns remeis que usava el cèlebre senyor Vehí de la Pera, facilitats pel senyor Genover de Vilanant.

Insistim sobre aquests antecedents gairebé folklòrics, per a procurar evocar millor el quadre de l'època, de la qual poca cosa es capeix sota la serietat històrica de les obres acadèmiques.

Era tan gran l'ús i predicament que assoliren els remeis de convent, que no solament en ells es preparà la Triaga, sinó que l'Aigua del Carme, l'Aiguanaf o de flors de taronger, conserves, electuaris, eren objecte de comerç quiet i pacífic. Deixalles d'això, són els fets que encara la tarongina o melissa dels horts de convents de monges, la menta, el donzell, l'esparnellac, la camamilla, són herbes que s'hi troben, i per cert excel·lents i rarament ben cultivades.

Creiem un document interessant de la història de la farmàcia, la transcripció de la rotulata del potam de la vella Farmàcia Bolós d'Olot, avui existent en la *Antigua farmacia Novellas*, regentada pel seu actual propietari senyor de Bolós. Data aquesta rotulata del segle XVII, i els pots de majòlica blanca són decorats en blau. Respectem els barbarismes de les llegendes de la rotulata.

POTS DE MIDA GRAN

G. Mastich,	Ras, Ebor,
Cariophyl,	G. Aràbic,
R. Ialapae,	S. Foeniculum,
S. Plantag.,	S. Cumini,
Sal, Nitr.,	G. Lacca,
Castoreu,	S. Lini,
S. Cucurbit,	Lac, Terrae,
Flo, Sulphur,	S. Citri,
S. Brusci,	S. Sinapi,
Cerusa,	Smil, Asp.,
Epit., Ver,	Flo, Malvar,
Fol, Pyrolae,	Cort, Tamarisc,
S. Saxifrag,	S. Psyllij,

(1) M. FOUQUET. — Suite du recueil des Remedes faciles et domestiques. choisis. experimentez et epprouvez pour toutes sortes de maladies, internes et externes, inveterés et difficiles a guerir. Avec un regime de vie pour chaque Complexion et pour chaque maladie: et un Traité du Lait; le tout par ordre alphabetique. Dijon 1687, n. 8.

G. Assafaeti,
R. Paeoniae,
S. Cythoneo,
G. Iuniper,
Fol. Chamaedr.,
Ocul. Càncer,

S. Malvar,
G. Myrrhae,
Fol. Bugulae,
S. Melonis,
Pulp. Tamarín,
Cantaharid.

POTS DE MIDA MITJANA

Vnc. Fortis,
Con, Cor, Aura,
Con. Salviae,
Con. Violar,
Oesy, Humid,
Conf. Diacatho,
But Ctrang,
Mel, Centau,
Conf. Hyer, Co,
Cro, Mart, ap.,
V. Plumb,
V. Litharg,
Cas, ad Enem p,
Pul, Ophtalm,

V. Agripp,
Con. Enul, Cap,
Seu, Bovim,
Con. Ros, Ver,
Con. Borrag,
V. Mun, de Ap.,
But, Vaccin,
V. Diapal,
V. de Minio,
Ax. Gallinae,
Cof. Diacath,
Conf. flo, malvae.
V. Apòstol.

POTS DE MIDA PETITA

Tro, d Spod,
Ex. Croci,
Tro, d Rhab,
Pillu, Cismajor,

Tro, Gordo,
Ex. Rhabar,
Ster, Lacert,

Quarta època.—Carbonell i l'Escola de Sant Victorià.—El segle XVIII i principis del XIX.

Cal circumscriure'ns a un sol home per a trobar l'origen del fet que volem glossar. I aquest home fou el savi, eminent i enèrgic, doctor Francesc Carbonell i Bravo, nat a Barcelona el 1768 i mort a la mateixa ciutat el 1837,

Fill de modesta família i de nissaga farmacèutica, s'elevà ràpidament per la seva pròpia voluntat, l'ajuda abnegada del seu pare i gràcies a una clara intelligència i fàcil do d'exposició que posseïa. Doctor en filosofia per la Universitat de Palma, el 1785; estudià matemàtiques a la Reial Acadèmia de Ciències, els 1785-1787. Rebé el títol de farmacèutic el 1789, i concorregué el dit any al concurs celebrat a Madrid per al proveïment de la plaça de farmacèutic de la Casa Reial, i escriví en tan sols un dia la seva primera obra impresa sobre «El alcalí volàtil», peça remarcable si es té cura de pensar en l'estat de la ciència química en aquell temps.

Estudià quatre anys de Medicina i es graduà de doctor en la Facultat de la Universitat d'Osca, el 12 d'agost del 1795.

Metge ja, romangué tres anys a Barcelona (1795-98), estudiant anatomia, patologia i operacions en el «Real Colegio de Cirugía». I quan les circumstàncies ho permeteren es traslladà a Montpeller, on per durant tres anys més estudià medicina, i es graduà finalment de doctor el 24 de març del 1801. Cal advertir que Carbonell mai no deixà d'exercir i estudiar Farmàcia, i el 1796 fou elegit Cònsol del Col·legi de Farmacèutics de Barcelona. Donà lliçons privades de química i mineralogia, i preparà graduan-des a l'examen d'apotecari del Protomedicat, puix que aleshores encara no existia ací Escola de Farmàcia. D'aquesta època (1796) data la seva famosa obra cabdal «Pharmaciae elementa chemiae recentioris fundamentis innixa», de la qual més endavant farem el degut elogi.

El 30 de novembre del 1795 fou admès soci lliure o corresponent de l'Acadèmia Mèdico-pràctica de Barcelona, i resident el 1797. Allí professà un curs de química aplicada a l'art de curar.

De Carbonell són les obres «Pintura al suero o Noticia sobre un nuevo género de pintura»; «Memoria químic-médica de las aguas minerales de Caldes de Bohí»; «Memoria químic-médica acerca la preparación farmacéutica y usos medicinales del proto-tartrato de mercurio y potasa», i altres de menys importància. Traduí al castellà el «Formulario de Troms-doorf», «Discurso sobre la unión de la química y la farmacia», de Fourcroy, etc.

El 8 de juny del 1805, en una de les primeres lliçons de demostració de la Càtedra de Química costejada per la «Junta de Comercio» de Barcelona, degut a un descuit del mosso de laboratori, va explotar un aparell en el qual havia de verificar la síntesi de l'aigua per la combustió de l'hidrogen, i Carbonell perdé un ull i l'ajudant va morir.

Emigrat a Palma el 1808, allí continuà les seves tasques acadèmiques i científiques i en tornar a Barcelona, el 1814, fou quan va fundar-se l'Escola de Farmàcia de Sant Victorià, que, més ben dit, ja ho era des del 1808, però el funcionament de la qual hagué d'ajornar-se per l'ocupació francesa.

Ja vell i caduc, moria el gran farmacèutic a Barcelona, el dia 15 de novembre del 1837. La posteritat no ha pagat pas amb ell el deute d'agraïment merescut pels seus innombrables treballs, la seva tenacitat, energia, altesa de mires i clara visió del que era la seva ciència favorita. En el seu temps era Carbonell un savi eminent, admirat arreu d'Europa, i el seu «Tractat de Farmàcia», traduït a tots els idiomes cultes. Avui dia sols el coneixen els estudiants d'Història de la Farmàcia, i acabat el curs oblidem el qui fou seny creador de la nobilíssima Facultat de Farmàcia, amb el menyspreu arribista del que creu saber-ho tot i sap ben poc.

Per a donar compte de la magnitud de l'obra de Carbonell, com a creador, mestre i investigador, cal retrogradar espiritualment cap a l'època en què comença a iniciar-se la personalitat del gran farmacèutic català. I al mateix temps insistir sobre l'estat encara deplorable de la farmàcia a casa nostra, quan aparegué el seu astre màxim en tal migrat escenari.

Aquells pobres antres de la vella farmàcia catalana, eren palesa mostra de l'estat d'ella, quan d'una manotada genial Lavoisier submergí el *flogisto* i l'obra dels espagírics en l'oblit i el no-res. En deu anys per tot

Europa desaparegueren les institucions clàssiques de la Química de Lémery, Macquer i Baumé, i apregheren els nous genis de la Química moderna, Tromsdorf, Fourcroy, Pelletier i Caventou, Sertuerner i Vauquelin. Mai, i en tan poc temps, no fou gran i decisiu el canvi operat en l'esfera d'una ciència.

S'ha de tenir present que, deperent la colació dels títols de farmacèutic, del Reial Protomedicat de l'Estat, i no estant encara organitzat l'ensenyament tècnic de la Farmàcia, no existia en el segle XVIII l'ensenyament racional de la Física, la Química, la Mineralogia i la Matèria mèdica. Per excepció, el cultiu de la Botànica fou aquí privilegiat, com ja hem dit, però a Catalunya la primera aula de Física fou professada a la «Real Conferència Física» el 1764, pel senyor Subiràs, que va comentar el Curs de Física de Pere Van Muschembroeck, fent les demostracions amb els aparells comprats a Holanda, gràcies a la munificència del Marquès de Lupià, pròcer a qui es deu la fundació de l'«Acadèmia de Ciències», de Barcelona.

Els primers conreadors de la Mineralogia apareixen amb els estudiants de les càtedres de la «Real Junta de Comercio», i la primera d'elles fou regentada pel nostre Carbonell, el qual abans aprengué la dita ciència amb Proust i Herrgen (1801-1803), instal·lats a Madrid per ordre de Carles IV, a fi de crear un planter de químics i mineròlegs. I per cert que la rica collecció de minerals que Carbonell reuní, classificada pel mètode de Werner, pogué salvar-la a costa de greus perills quan el 1808 fugí de Barcelona i es refugià a Palma de Mallorca, on continuà la seva labor docent.

Allucinat pels prestigis de la novíssima química, foren molts els metges que ja cregueren que per mai més no calia receptar altra cosa que sals, àcids, alcaloides i productes químics, obra de la meravellosa ciència recentment nascuda. Contra aquesta deplorable mania, que tant de mal ha causat a la humanitat i tants de morts ha dut al cementiri, reaccionà Carbonell i escriví el seu llibre notabilíssim «De chemiae ad medicinam applicationis usu et abusu disceptatio», tesi que presentà a la Facultat de Medicina de Montpeller, per optar al grau de doctor. Aquest llibre és posterior al seu ja esmentat «Pharmaciae elementa chemiae recentioris fundamentis innixa», que aparegué el 1796, monument insigne de claredat, lògica i puresa de dicció, ell sol suficient per aconseguir la fama, i que per més de mig segle fou l'obra de text i d'orientació de tot estudiant de Farmàcia.

Aquesta obra és la primera i única obra cabdal de Farmàcia pura que ha aparegut a Catalunya. I és inútil que els catalans vulguem acaparar-la per a nosaltres. Pertany a la humanitat i les seves pàgines són lapidàries i dignes de tota lloança, com així ho declararen aleshores els grans farmacèutics francesos Deyeux i Morelot, de París, i tal com ho proclama el dictamen que el nostre doctor Casals escriví per comanament de l'«Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona», avui «Acadèmia de Medicina» de la mateixa ciutat (març del 1802). Les obres verament marcades amb el segell del geni prou es coneixen en una cosa; i és que són universals, i sota aquest punt de vista l'obra de Carbonell caracteritza la primera època de la Farmàcia-ciència, gestada precisament quan es donava a Espanya l'epítet de «boba».

El fonament de l'obra cabdal de Carbonell consisteix a dividir la Far-

màcia-ciència en quatre parts principals: divisió, extracció, mixtió i combinació, els quals quatre grups comprenen respectivament, i amb prou exactitud, totes les operacions per mitjà de les quals poden preparar-se medicaments, i en altres parts accessòries, l'elecció dels simples, on s'inclouen la matèria farmacèutica i la reposició dels simples i compostos. El Capítol III parla del coneixement i elecció dels simples del regne mineral, del vegetal i de l'animal. El Capítol IV de la collecció, dessecació, reposició i duració dels vegetals. El Capítol V de les operacions farmacèutiques derivades de la classe de la divisió (que són 8), de les derivades de la classe de l'extracció (que són 19), de les derivades de la classe de la mixtió (que és 1) i de les derivades de la classe de la combinació (que són 3). El Capítol VI parla dels *operatos farmacèutics*. El Capítol VII, dels *operatos farmacèutics magistrals*.

I tot aquest senzill cos de doctrina ve exposat en un petit volum en 8 major i 175 pàgines, de prosa clara i diàfana, com ja queda dit. En ell resplendeix tot un cos de doctrina científica simbolitzat per «Solve et coagula», és a dir, per l'anàlisi i la síntesi; les dues fonamentals operacions que comporta la preparació de tot «operato» o remei galènic.

Ni abans ni després no n'aparegué un altre de millor, i cal remuntar-se cent anys en la història de la Farmàcia, per aconseguir trobar una concepció més equilibrada i més perfecta de la matèria a tractar. Fou traduïda al francès, a l'anglès, i meresqué els honors d'innombrables edicions. La més ben feta és, sens dubte, l'original llatina de l'autor.

Fruit de la labor docent del gran Carbonell, fou la gegantina i teatral figura de l'insigne malonès Mateu Orfila (1787-1853), creador de la moderna ciència toxicològica. Els francesos han intentat arrabassar-nos la paternitat d'Orfila, el mateix que feren amb la de Mestre Arnau. Però resulta infantil sostenir tal pretensió, car Orfila és català i menorquí per tots quatre costats. Fou, com ja hem dit en un altre lloc d'aquest treball, alumne de la classe de Química professada per Carbonell i patrocinada per la «Real Junta de Comercio de Barcelona», i consta en els arxius que fou afavorit per la dita Junta i pensionat, a fi que ampliés els seus estudis a Madrid i París. La guerra de la Independència el sorprengué a París, i trobant-se bé allí, renegà en certa manera de la seva pàtria i sabé enlairar-se ben prest com a químic significat, afavorit i mimat per la fortuna i les pompes acadèmiques, encara que força maltractat per la sort en les seves intimitats. Amb Plenck (1785), Mahon (1801) i Rabuteau (1870), Orfila fou el creador de la Toxicologia (*Traité de toxicologie*. París 1814), ciència absolutament del domini farmacèutic, base no solament de la Medicina legal, sinó que també dels inicis de l'homoepatia i de la moderna farmacodinàmia o deducció de l'acció dels remeis per les seves característiques tòxiques i d'experimentació fisiològica. És, doncs, natural que els apotecaris catalans reivindicuem l'alt honor de comptar entre els nostres homes representatius l'insigne Orfila, deixeble del no menys gran Carbonell. Hanhemann treugé les patogènesis de la majoria dels seus remeis dels quadres toxèmics del savi Orfila.

Cinquena època o contemporània.—Segles XIX i XX i la Farmàcia industrialitzada.

Hem pogut ponderar la gegantina figura del farmacèutic Carbonell, que és el veritable creador de la Farmàcia científica moderna, paral·lelament a les grans figures estrangeres, Tromdorff a Alemanya, Henry, Guibourt, Deyeux, Morelot, Robiquet, Chaptal, Fourcroy i altres, a França; en època de formidable transició en què la nova doctrina química pretengué avassallar tot el camp de la Medicina. Però també és ben cert que aquells genis creadors de la nova Farmàcia, eren exclusivament didàctics i es preocuparen amb obsessió de definir i classificar, però no de modificar, i si era precis, suprimir grups enters de medicaments anacrònics, alterables i de nul o escàs valor curatiu, creant-ne d'altres més en consonància amb les exigències de la Terapèutica moderna, simplificant i reduint les formes farmacèutiques al més precis, amb exacte i equànime sentit d'ordre i prelació. El que no feren ells ho féu un home sol, isolat i discutit encara avui dia. Aquest home fou Hanhemann, el creador de l'Homeopatia.

A Espanya es féu, des dels primers anys del segle XIX, la reforma i més den dit, creació dels estudis de Farmàcia. I malgrat l'ambient corromput i carrinçol de la Cort de Carles IV, hem de reconèixer que en aquesta i en altres coses no transcendí pas aquest estat de misèria espiritual, ans al contrari, cal reconèixer un noble esforç de superació i desig de progrés que animà els que varen portar a cap la reforma o, més ben dit, la creació, puix que res no hi havia de fet i tot era per començar.

Ja les disposicions reials dels 1780, 1800, 1801 i 1804, emanciparen els farmacèutics de tota dependència del Protomedicat, elevant la Farmàcia a la categoria de Facultat major, amb els seus tres graus de batxiller, llicenciat i doctor amb els honors corresponents a aquestes categories acadèmiques. El 1806, fou fundat a Madrid el primer centre d'ensenyament farmacèutic, i més tard, i un cop finides les greus calamitats que s'abateren sobre el país, quedaven les escoles de Farmàcia repartides per tot Espanya en aquesta forma: la de Sant Ferran, a Madrid; la de Sant Victorià, a Barcelona; la de Sant Antoni, a Sevilla, i la de Sant Carles, a Santiago. Pot afirmar-se que la de Sant Victorià, de Barcelona, no arribà a funcionar normalment fins el 1817, que fou la data en què rebé la primera investidura doctoral en aquell col·legi el nostre Ramon Fors i Cornet. Figuraren en el seu Claustre professors il·lustres com Ameller, Savall, l'abans esmentat Fors i Cornet, autor del conegut «Tratado de Farmacia operatoria y legal», publicat el 1841; el doctor Josep Antonio Balcells i Camps, deixeble de Carbonell i del P. Agustí Cañellas, professor de l'Escola de Nàutica; i prou conegut, l'esmentat professor Balcells, per haver descobert el procediment de tenyir el cotó amb l'aleshores anomenat «Roig d'Andrinòpolis», molt en voga en l'època i estalviant enormes sumes a l'economia nacional. Un altre dels mèrits del professor Balcells és el seu curiós opuscle «Medios de obtener los extractos medicinales con perfección», Barcelona, 1854, obra que ella sola bastaria per a fer la seva reputació, tal és el mètodo i la profunditat de doctrina que d'ella brolla (1777-1857.)

Un altre gran farmacèutic de l'època fou el savi doctor Agustí Yañez i Girona, gran naturalista, professor eminent i model de farmacèutics honorats. Nascut el 1789, fou amic i condeixeble de Carbonell, alumne del Pare Cañellas i ajudant de Biot i Aragó, en la medicació de l'arc de meridià de Dunkerque a Montjuïc, encara que la seva modèstia el privà dels avantatges de tan elevades amistats. Fou alumne de Balcells en el Col·legi de Sant Victorià, i el 1816 fou nomenat catedràtic del mateix col·legi, en substitució del doctor Barbolla. Tota una vida de treball incansable, i per cert poc remunerat, que avui dia rebutjaria un fadrí paleta, minaren la salut del gran Yañez, el qual moria el 1857, deixant a la posteritat dotzenes d'obres seves, articles, conferències i discursos, i l'exemplaritat d'una vida professional lluminosa i fructífera. Fou rector de la Universitat de Barcelona, diputat, Creu de Carles III, etc.

Des de la fundació del venerable Col·legi de Sant Victorià fins a la data present, la nostra Facultat de Farmàcia de Barcelona ha evolucionat al ritme de les disposicions del Govern Central, unes vegades encertadament i altres no tant. En els anys 1821, 1824, 1836, 1843, 1845, 1855, 1861 i 1873 han emanat disposicions que, al vaivé dels governs i dels idearis, han establert un cos legal basat en l'estatut a primers de segle i en les famoses *Ordenanzas de Farmacia* de 1861, que malgrat els anys no han pogut ésser superades per tancar disposicions sàvies i encertades. I nosaltres creiem que per a ésser inmillorables ja n'hi hauria prou que s'observessin al peu de la lletra.

El que finalment caracteritza la Farmàcia catalana del segle XIX, ja estatuïda i en deguda forma social, és la possessió d'una teoria o cos acadèmic format per la Facultat Universitària, Col·legi d'Apotecaris, Claustre de Doctors, Cos de Subdelegats i Gremi de la Ciutat. Existeix un utilatge eficient format per potser exagerat nombre de farmàcies en la capital i pobles; i un excellent servei de drogueria farmacèutica, unes vegades confiat a entitats de cooperació farmacèutica i altres a particulars, tots els quals cal confessar que ho han fet bé, potser millor que en països de cultura mitjana superior a la nostra.

Durant el passat segle es formaren a casa nostra centres particulars d'investigació farmacèutica de fama innegable. Les lliçons de química i mineralogia de Carbonell esdevingueren famoses. Els laboratoris farmacèutics de Fors, de Yañez, de Codina Länglin, de Vicenç Munner i Vallsr cèlebre analista hidròleg, del doctor Frederic Trèmols, varen ésser altres tants centres on la ciència farmacèutica catalana adquirí llores, que sols poden discutir els que ignoren la moderna literatura farmacèutica i creuen que la ciència actual ha esdevingut el que és, sense passar per penoses experiències i dolorós infantament.

A la ciutat de Barcelona, i durant el llarg període que va des de la pèrdua de les colònies sud-americanes fins el final del regnat isabelí, va ésser notable el caire públic de l'exercici de la farmàcia, bon xic enfarfegat per les influències de la farmàcia específicista francesa i les exigències d'un poble de mariners, emigrats americans, aventurers i gent bon xic bigarrada. Va ésser l'època de les preparacions de Sarsaparilla, dels pólvors de Pattersson, de l'ungüent i píldores d'Holloway, dels Grains de

Santé de Frank, dels remeis de Le Roy i del doctor Raspail i de les preparacions de Labelonye, de Fournier, Blaud, Valet, Lamouroux, Boiveau-Lafecteur, Albespeyres, etc. També va estendre's enormement l'ús i l'abús de l'Homeopatia, influenciada pels *americanos*, que comptaven miracles obtinguts amb un sol glòbul en un vas d'aigua, distribuït a bord d'un veler amb seixanta homes d'equipatge i malalts del còlera per si fos poc. Les grans farmàcies del «Globo» del doctor Padró, del doctor Grau Alà i altres semblants, foren el tipus d'aquells establiments estil basar, copiats dels de L'Havana, Nova-York o Nova Orleans, que no obstant llur deficiència científica, eren a mesura del temps i de les exigències d'una clientela de sobrevinguts.

A partir de la restauració ja varen fraccionar-se aquests establiments i aparegueren farmàcies més a to amb la realitat de la clientela assossegada de ciutat, sobretot en els barris de l'eixampla o ciutat nova. Les exigències de la terapèutica química, que paulatinament anava anorreadant la farmàcia galènica, transformaren les velles farmàcies provistes de laboratoris on es preparaven extrets, xarops, tintures, emplastos i unguents, en magatzems d'específics i remeis sintètics i químics, essent en conseqüència també modificat el tipus del farmacèutic mitjà, que anà descendint de nivell científic al compàs dels nous temps i noves normes.

La generació que presencià aquesta transformació (període isabelí i època de la revolució i restauració) no fou pas indigna d'ésser esmentada ni mereix el nostre oblit. Foren homes superiors amb més bon encert i voluntat que mitjans de cultura i progrés, i visqueren en una època de transició que espiritualment no els fou pas favorable. Abans que tot hem de fer esment que a la nostra pàtria aparegué el 1847 el degà actual de la premsa professional farmacèutica «El Restaurador Farmacèutico», fundat pel batallador apotecari i polític Pere Calvo Asensio. De les seves mans passà a les del doctor Teixidor, i d'aquest a les de l'illustre Francesc Puigpiqué i Raurich, incansable apòstol de la Farmàcia, el qual, en retirar-se, lliurà la direcció del periòdic al doctor Josep M.ª Vallès i Ribó, actual director i propietari, el qual manté vivent la força de la tradició i prestigi de l'octogenari periòdic.

Descendint al camp de personalismes, no hem de deixar de recordar entre els homes representatius del seu temps, el volgut catedràtic de Farmàcia pràctica, doctor Benet Torà i Ferrer, el qual, si no fou un savi, fou un home de clara visió, un protector i un amic dels seus deixebles. En altres camps culturals ens cal recordar el popular doctor Teixidor, autor d'una «Flora farmacèutica»; el doctor Canudas i Salada, el doctor Ramon Codina Länglin, el doctor Salvador Andreu i Grau, el doctor B. Botta, el doctor Grau Alà, el doctor Massó Arumí, el doctor Pizà, el doctor Marqués, el senyor Francesc Gelpí, ilustradíssim farmacèutic de l'ex-vila de Gràcia, el ja esmentat doctor Francesc Puigpiqué, el doctor Josep M.ª Vallès i Ribó, el senyor Pere Genover, el senyor Narcís Duran i Desumvila, tots ells eminents professionals, homes digníssims, cavallers i models de farmacèutics per a l'esdevenidor.

Continuant la relació dels professors i literats farmacèutics que floriren a casa nostra a fins del segle passat, ens cal esmentar el doctor Bas-

saganya, autor d'una «Flora abreviada»; el doctor Esteve Quet, d'una «Fitologia mèdica»; el doctor Fructuós Plans i Pujol, autor d'unes «Leciones de Historia Natural y de Materia farmacèutica»; el doctor Antoni Sánchez Comendador; el ja esmentat doctor V. Munner i Vallis; el doctor Agelet, el doctor Frederic Trèmols i Borrell, i altres.

Aquesta llarga llista de noms ens dóna la clau de tota la història del moviment científic i literari del món farmacèutic català durant els darrers cinquanta anys del segle XIX.

Ben fill del segle XIX, en la segona meitat del qual fou nat a Cambrils de Tarragona, sorgeix a Catalunya una noble personalitat esporàdica, complex arbitrari de les idees de Mestre Arnau de Vilanova, de Paracels, de Servet i dels filòsofs positivistes del temps contemporani. Ens referim al doctor Pompeu Gener, home ben nostre, sovint esmentat i ben poc conegut, del qual sols direm que fou apotecari i no pas dels menys eminents. L'autor de «La mort i el diable» era un esperit selecte, tot ple d'un dolç humanisme i profunda filosofia, que ell, fill del seu temps, s'esforçà a fer positivista, però que era ben al revés, i tota la seva vida fou una perpètua antinòmia amb el que ell escrivia per al gros públic. El doctor Gener, al qual ens unia una vella i tendra amistat de mestre a deixeble i d'amic a amic, fou un romàntic incorregible, *bon enfant* i cor tendre i sensible. Abandonà els profits materials de la carrera i visqué una bohèmia ben idealista i parisenca *fin de siècle*; freqüentà la societat de Littré, de Charcot, de Peladan, de Guayta, treballà en l'aplicació dels òxids de terres rares (tori, ceri, rubidi) a la il·luminació per la incandescència pel gas, molt abans que Aüer, i d'ell podem dir que escriví de *omnia re scibili*, com els seus admirats Arnau, Servet i Turmeda. Qui no ha conegut el savi doctor Gener, no pot pas capir tot l'encant de l'època en què ell visqué i brillà.

En finir el passat segle XIX i a primers del present, semblà iniciar-se un reviscolament científic de la nostra professió. Allí on més evidentment es manifestà aquest moviment fou en el Claustre de la Facultat on aparegué un brillant estol de professors pletòrics de coneixements i entusiastes de la carrera, els quals imprimiren als estudis aires de renovació total. Foren els tals professors, entre ells el Degà i primer el doctor Josep Casares i Gil, l'incomparable analista i elegant professor; el doctor Telesforo de Aranzadi, arbitrari i insigne expositor de l'àrdua botànica descriptiva; l'exacte i equànime doctor Casimir Brugués i Escuder, fitòleg i químic; el doctor Agustí Murua i Valerdi, sadoll de les meravelles de la química del carbó; el doctor Ramon Casamada i Mauri, ponderat successor de Casares i digne deixeble d'ell; l'equilibrat pedagog doctor Enric Soler i Batlle, l'expositor cabal de la doctrina farmacèutica moderna; i els no menys il·lustres cooperadors, tots notables dintre llur especialitat, els doctors Eleizegui, Subirà, Vellvé Cusidó, Tayà, Palomas, i altres més moderns la història dels quals escriuen actualment amb llur gestió oportuna.

Sota un punt de vista purament tecnològic, en què tan rica és la disciplina farmacèutica, és on a casa nostra i en les darrerries del se-

gle XIX i principis de l'actual, ha assolit la Farmàcia i millor dit els farmacèutics catalans una actuació brillant i fructífera.

Ben sabut és que la nostra raça no és gaire de títols, lloers acadèmics i pompes externes. Enemic el català de tot el que no pot baratar-se en un equivalent crematístic, desdenya l'espiritual per a llançar-se al positiu. I per això a Catalunya, on la farmàcia porta una vida misèrrima molt pitjor que enlloc d'Espanya, és on hi ha més farmacèutics que actuen de caps d'indústria química, d'explotadors d'innombrables grans o petites indústries, algunes d'elles ben lluny de les nostres disciplines. Enlloc d'Espanya no és més explotada que a Catalunya la riquesa de les inigualables aigües minero-medicinals amb què ens dotà la natura. Molts dels *managers* d'aquest caire han estat farmacèutics. Durant la guerra europea del 1914, molts farmacèutics implantaren aquí indústries químiques que s'han desenrotllat i pres carta de naturalesa a casa nostra. He conegut farmacèutics agricultors, vinaters, fabricants de xampany... de tot un poc.

A principis del segle present, sembla dibuixar-se netament una modalitat nova del farmacèutic moderníssim. Primer annexos a farmàcies sempre respectables i pletòriques de vida, apareixen laboratoris preparadors de remeis envasats o especialitats, que en córrer els anys i succeir-se les generacions, prenen forma independent i característica, creant en el seu si laboratoris de control i recerca i formant veritables centres d'irradiació de cultura farmacèutica, bon xic més eficient i dinàmic que els de les velles encara digníssimes rebotigues farmacèutiques, que en el segle XVIII i XIX constituïren un poderós caire de la cultura catalana, arreu de la terra, A Catalunya posseïm laboratoris perfectament util·lats, tant o millors que els de l'estranger.

L'actuació social del farmacèutic sembla que també a casa nostra va seguint les rutes que en altres països més avançats ha assolit ja fa temps. Els coneixements solidíssims en química, biologia i tecnologia que donen al farmacèutic dotze anys d'escolaritat, no són poca cosa i han de pesar forçosament en la influència que ha de recaure sobre tan respectable estament. La col·laboració del farmacèutic modern amb el metge és i encara serà més estreta i eficient que mai. Com dèiem fa un moment, són avui dia molts els que prescindeixen de l'Oficina de Farmàcia clàssica per a manifestació de la seva actuació professional, i obren o bé Laboratoris d'especialitats, o bé d'anàlisis, recerques farmacològiques i clíniques, des d'on coadjuven a la major eficàcia de l'art mèdic.

Entre aquests farmacèutics moderníssims que a Catalunya han assolit envejable prestigi, que ja ha traspassat fronteres, voldria esmentar-ne alguns, però temo que en voler ésser extens i exacte, no caigui en omissions lamentables i ofengui personalitats respectables.

Només hem d'afegir que tenim ací farmacòlegs eminents, naturalistes, hidròlegs, analistes, bacteriòlegs, toxicòlegs, físico-químics, tecnològics i tota una extensa floració de les activitats farmacèutiques. I entre tants i per a resumir-los tots, em crec obligat a esmentar-ne tres que, al meu judici, els representen dignament. I són aquests, el doctor Benet Oliver i Rodés, el degà dels nostres analistes hidròlegs; el doctor Rafael

Cusí i Furtunet i el senyor Joaquim Cusí i Furtunet, coautors i propietaris del que jo en dic «el miracle del Masnou». Trinitat eminent que tanca amb segell d'or l'enumeració brillant dels farmacèutics catalans que us acabo de fer.

La revista que hem passat és llarga i confesso que pot qualificar-se de temerària. Intentar presentar un aplec d'impressions objectives de set-cents anys de vida farmacèutica catalana, i això sols en unes breus quartilles, és una empresa absolutament atrevida. Bé o malament, ja està feta i en ella queda palesat el fet innegable de dues èpoques d'una escola farmacèutica catalana, ben nostra, i que per ésser de bona llei transcendí a l'exterior. La farmàcia catalana, rica en homes i en idees, fou pobra en mitjans materials. Es desenvolupà en èpoques difícils i sota pressions externes que la deformaren. Però mai ningú no podrà posar en tela de judici la glòria d'aquests illustres barons els noms del quals han esmaltat les precedents pàgines, i que foren insignes en tot i especialment en la seva aportació espiritual a la constant i progressiva evolució de la humanitat.